

2018.]. (2018). Kyiv: Representation of the Konrad Adenauer Foundation in Ukraine. 78 p. (in Ukrainian).

14. *Rіčnyj zvit pro dijalnist Synodalnoho viddilu po vzajemodiji zi Zbrojnyj Sylamy ta inšymy vijskovymy formuvannjamy Ukrajinj. Synodalnyj informacijno-prosvitnyckyj viddil UPC* [Annual report on the activities of the Synodal Division on cooperation with the Armed Forces and other military formations of Ukraine. Synodal Information and Educational Department of the UOC]. URL:

<http://orthodox.org.ua/http%3A/%252Forthodox.org.ua/uk/node/6107> (in Ukrainian). (Last accessed 22.10.2018).

15. Savenok O. (2013). *Antygender bez prykras čy šaxrajstvo na gendernomu poli. Hender i antyhender*. [Anti-gender baring in gender fraud. Gender and anti-gender]. *Hendernyj žurnal «Ja»*. Vol. 3(34). 23-25. (in Ukrainian).

16. «CeLjubov - peršyj po-spravžnomu simejnyj restoran», mereža Facebook. Post 9 žovtnja 2018 roku, 21:12 ["This is Love - the first truly family-owned restaurant", the Facebook network. Post October 9, 2018 9:12 pm]. URL: https://www.facebook.com/thisisloverestaurant/?hc_location=ufi (in Ukrainian). (Last accessed 10.10.2018).

17. Lesia Shymko (2019). *Religiya kak oruzhie. Kak Kreml ispolzuet hristianskij fundamentalizm dlya prodvizheniya sobstvennyh interesov* [The weaponization of religion: How the Kremlin is using Christian fundamentalism to advance Moscow's agenda]. *Gazeta «Den»*. URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/day-after-day/weaponization-religion-how-kremlin-using-christian-fundamentalism-advance> (Last accessed 22.10.2019).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.25.19>
УДК 811.161.2(091):929“Пантелеймон Куліш”

Тамара Усащенко

доктор педагогічних наук,
професор кафедри спеціальних туристичних дисциплін,
Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7827-236X

Email: tamaraysatenko@gmail.com

Галина Усащенко

кандидат філол. н.,
доцент, кафедра історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0419-9590

Email: galyna.usatenko@gmail.com

Мирослава Марущенко

кандидат медичних наук, доцент,
кафедра нейрохірургії,
Національний медичний університет
імені О.О.Богомольця

ORCID: 0000-0001-7999-0390

Email: miroslavam2006@ukr.net

«ГРАМАТКА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються проблеми української писемності, які спонукали П. Куліша до написання «Граматики» – книги для навчання дітей рідною українською мовою в початковій школі, а також «керівництва» – педагогічних порад для навчання, виховання дітей. «ГраMATKA» мала універсальний характер, тому могла використовуватися як катехізіс, читанка, хрестоматія з української літератури та фольклору, молитовник, підручник із арифметики й історії тощо. Структура «Граматики» П. Куліша, її зміст, дидактичний матеріал розглядаються серед, хоч і не багаточисельних на той час, україномовних граматик, букварів, читанок інших авторів. Увага зосереджується на визначальному чиннику розвитку

української писемності – українській літературній мові, її вироблення представниками інтелігенції XIX ст., для яких збереження і розвиток рідної мови в Україні ставало головною справою життя.

Правопис української літературної мови – важливий чинник писемності – постає у XIX ст. в процесах потужного мислєдїяння письменників, вчених, вчительства та ін. Серед засадничих положень правопису виокремлено монетизацію писемності, що породило співвідносність звуків «живої» мови та літер (букв) писемної (книжної). Втілення фонетичного принципу правопису – «кулішівку» в практику. У фонетичному принципі написання первинним авторами розглядають звук, аналізують дихотомії мовлення – письмо, звук – буква і под. Алфавіт українського правопису постає як продовження кириличної абетки з використанням «гражданки». Акцентується увага на наукових дослідженнях вченими звуків, звукової історії української мови, варіантів кожного звука в різних говірках. Роздуми П. Куліша про почуттєво-когнітивну природу рідної мови співзвучні графологічній теорії та історії письма у дихотоміях письмо (грам – дав. грец. буква, фр. – слід)– мовлення, буква – звук).

Ключові слова: рідна мова, українська літературна мова, П.О. Куліш «Грамматка», писемність, правопис, мовлення – письмо, звук– буква.

Tamara Usatenko

Doctor of Sciences in Pedagogy,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv

Galyna Usatenko

Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Myroslava Marushchenko

Doctor of Medicine, Associate Professor,
Department of Neurosurgery,
Bogomolets National Medical University, Kyiv

«GRAMMAR» OF PANTELEIMON KULISH IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN WRITING

Abstract. The article is devoted to the defining of the phenomena of Ukrainian cultural movement of the 19th century, when under conditions of comprehensive Russification of the Ukrainian community and the influence of the Church Slavonic language as well as of complete lack of education in the native language, the processes of creation of the Ukrainian literary language took place. The new Ukrainian spelling was established, the struggle for teaching in schools in the Ukrainian language was intensified, various styles, and lot of genres of literature in the native language were developed. These searches and comprehension by advanced representatives of political, cultural and social life are considered.

It is determined that the spirit of romanticism, European revolutions, the abolition of serfdom, scientific and industrial shifts gave birth to a galaxy of unique Ukrainian thinkers, scientific societies, writers, etc. Among them, Panteleimon Oleksandrovich Kulish (1819-1997) was a significant person due to his energy, ability to organize a business, multifaceted talent, profound knowledge. One of the resonance works of the diverse creative heritage P.O. Kulisha is studied in the article, that is a book for initial education in native language – the "Grammar" of the Ukrainian language, which was highly appreciated by T. Shevchenko. Its structure, the content of each part, the pedagogical role as well as the concept of the author, manifested in its preface and the final part were described.

The study emphasizes that in the processes of creating a new literary Ukrainian language, its spelling, writing textbooks, grammars in Ukrainian for initials education, two periods are noticeable: the first one – the 20-30th years of the 19th century, when the problems of the necessity of a new literary language arose, the new literature, preservation of the ethnographic, folklore heritage of the people, the second one – the 40-60th-years was the period of active participation of a new generation of Ukrainian thinkers in the development of the Ukrainian literary language, the creation of new spelling, new literature for primary education in native Ukrainian language. The role of "Grammar" in the formation of a new Ukrainian literary language and its phonetic spelling, in the formation of education in the Ukrainian language, the creation of textbooks in the Ukrainian literary language, and the development of Ukrainian writing are underlined. The emphasis was also put on the introduction of the author's, phonetic spelling, the so-called "Kulishivka" in the "Grammar", which is the basis of the modern Ukrainian spelling. Despite the prohibition of "Valuevsky (1863)" and "Yamsky (1876)" decrees, books and newspapers, although very limited were published in Ukrainian.

The article also highlights the following discourses: the role of "Grammar" wrote by P. Kulish (the theory and practice of creating a Ukrainian literary language, the new Ukrainian spelling, which caused the intensification of imperial repressions) and its contemporary significance for the new Ukrainian space of ideas, meanings, communication, methods of publications in the Ukrainian language, as well as some grammatical factors of the theory or history of writing: the language of sound - the language of the book: thinking - writing, writing - thinking; sound - letter, letter - sound; "science of reading" - writing, etc.

Comparison of discourses contributes to the conclusion that the development of the living language, sound of language during writing has been improved so complex and multifaceted in the 19th century that passed later in the 20th century, and even in the 21st century remain controversial, as evidenced by the lengthy discussion of the "Project of the New Ukrainian spelling".

Keywords: native language, Ukrainian literary language, "Grammar" of P. Kulish, writing, spelling, speech – writing, sound – letter.

Нещодавно ми відзначили 200-річний ювілей із Дня народження Пантелеймона Олександровича Куліша, талановитої людини, непересічної особистості, навколо якої у 60-х роках XIX ст. зосереджувався український мовно-літературний рух. У XX ст. ім'я, ідеї, творчий доробок письменника замовчувалися, вилучалися із суспільно-культурного життя, що спонукає нас до перечитування, переоцінки спадщини письменника, усталених інтерпретацій. Важливо переосмислити процеси українського руху XIX ст. у царині освіти, педагогіки, а також соціально-політичних, енергетично-духовних сюжетів XIX ст., породжених європейським рухом Весни народів 1848 р. Революційні події Весни народів на століття наперед визначали довгострокові програми національного розвитку: демократизму, антиколоніалізму, секулярності, релігійності тощо, які по-різному розв'язувалися кожним народом. «До історії письменства треба обернутись, щоб зрозуміти наше минуле, бо з його ж виросло і теперішнє життя наше, бо там корінням своїм воно загніздилось», – радив С. Єфремов [5, с. 19].

В Україні члени Кирило-Мефодіївського Братства, відкрили нову сторінку в історії національного руху, сформувавши першу виразну програму українства на народницьких загальнодемократичних ідеологічних засадах. Програмними документами братчики означили боротьбу за національне відродження України. Програмні «Устав», «Книга буття українського народу» сформували підвалини концепції братства: автономія (культурно-державна самостійність української нації); демократизм (народолобство, народоправство, свободолобство, просвітництво); федералізм (об'єднання слов'янських народів із збереженням внутрішньої свободи). Ідеї кирило-мефодіївців стали важливими для багатьох поколінь [7].

Участь П. Куліша у Кирило-Мефодіївському Братстві стала визначальною у становленні його світогляду, переконань. Велику роль у творчому зростанні обдарованої людини відіграли життєві обставини. Доля подарувала Пантелеймону Олександровичу Кулішу підтримку відомих земляків, в тому числі М. Максимовича, дружбу з Т. Шевченком, М. Костомаровим, І. Пулюєм, спорідненість із Білозерськими, Іваном Нечуйом-Левицьким, співпрацю з П. Плетньовим, С. Аксаковим та багатьма іншими мислителями, письменниками, громадськими і державними діячами XIX ст.

Серед багатогранної діяльності П. Куліша – літературної (прозаїк, поет, драматург), літературознавчої (літературний критик та історик літератури), мовознавчої, перекладацької, фольклористичної, історичної, етнографічної, редакторської, видавничої, громадсько-політичної праці тощо особливе значення мала його активна участь у творенні української літературної мови, правопису, зорієнтованого на фонетичний принцип.

Мета дослідження: проаналізувати роль «Граматки» П. Куліша в процесах розвитку писемності нової української літературної мови. «Граматка» П. Куліша посідає особіне місце не лише тим, що була одним з провідних видань українською мовою для початкового навчання дітей, а й тим, що в ній було упорядковано фонетичний принцип передачі звуків живої літературної мови літерами, т. зв. «кулішівку» [9]. У «Передмові до граматки» (1857 р.) автор визначає свою працю як «першу науку для письменства» – це не лише азбука, а й книжка для читання і підручник з арифметики. Навчальна книжка спрямована на діалог автора з дитиною, батьками, є поради для вчителя. Завершеність структури видання несуть на собі «Передмова» та «Слово до письменних».

У «Передмові до граматки» автором обґрунтовано власну концепцію «першої науки письменства» – рідна мова навчання; зрозуміла для дитини наука читання: «учачись читати не буде тут спотикатись на слова іноязичні», научившись читати рідною мовою «зрозуміє і Церковну, і Московську печать», «здобуде користь на увесь вік» [6, с. 37]. Після «Передмови» розміщено ілюстрацію «Розп'яття Христа». У кінці книжки подається ілюстрація «Діва Марія з Ісусом». Навчальний матеріал «Граматки» представлено самостійними частинами. Розпочинає книжку «Азбука», де подаються літери кириличні – маленькі, правописні, заголовні, курсивні. Характеризуються окремі літери. У частині «Склади» автор відійшов від буквоскладального методу, яким традиційно користувалися, запровадивши американську методику «цілих слів». Цю методику він особисто опробував, працюючи учителем і викладачем. У частині «Читання по верхам» подаються теми: «Погляди на Божу правду, якою держиться світ», «Коротенька священна історія», «Коротка наука

Християнська віри». На 97-128 сторінках йде «Арифметика», про яку у «Передмові» пишуться: «тут же, для щоденної потреби, приложена й наука арифметика, котра показує всяку лічбу грошамъ, хлібу и всякому ділу». За «Арифметикою» йдуть «Великі слова Письма Святого» та «Молитви».

Заклучна частина «Грамотки» – «Слово до письменнихъ» наповнена любов'ю автора до землі української, української людності, рідної української мови. Застерігає мудрий учитель, що хто цю мову – дар Божий, «зневажає, той самохитъ виганяє себе зъ рідної сім'ї» [11, с. 38].

Ознайомившись з «Грамоткою» П. Куліша Т. Шевченко у своєму «Щоденнику» написав: «Як чудово, розумно, шляхетно укладений цей зовсім новий буквар. Дай Боже, аби він прищепився в нашому бідному народові. Це перший вільний промінь сонця. Що може проникнути у задушену попами невольницьку голову» [25, с. 165, 166].

Цінним надбанням української педагогічної думки є роздуми мислителя у педагогічних, публіцистичних та інших працях: «Передне слово до громади», «Поглядъ на українську словесність», «Простонародность въ украинской словесности», «Дві мови, книжка і народна», «Погляд на усну словесність українську», «Передне слівце. Зазивний лист до української інтелігенції», «Передне слівце до перекладу святого письма» та ін.

«Грамотка» та педагогічні роздуми П. Куліша – помітне явище в культурно-національному, мовно-літературному, соціально-політичному просторі середини XIX ст. засвідчують складні процеси творення нової української писемності, зокрема визначального її чинника – української літературної мови, творення якої проходило в умовах, які В. Русанівський охарактеризував так: «Історія української літературної мови – це таїна за сімома печатками» [19, с. 3].

Романтики початку XIX ст. подолали закоренілу думку, розглядати українську мову, як «приговорену до смерті». Навіть О. Павловський, автор першої в XIX ст. української граматики «Грамматика малороссийского наречия, или грамматическое показание существенных отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого російского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями» (1818 р.) у передмові назвав українську мову «исчезающее наречіе». У передмові до збірника українських пісень (1819 р.) М. Церетеллі заявив, що ці пісні тепер умирають, а їхня мова «устарелая для самих малоросіян».

У записуванні мови з народних уст, в студіях живої мови, накреслювався основний тип суспільно-політичної і національної діяльності, що її здійснювало романтичне народознавство у XIX ст. Усна народна творчість визначається за джерело й зразок для писемної словесності. Одна за одною з'являються збірки української народної поезії, пісень: М. Церетеллі (1819), М. Максимовича (1827, 1834, 1849), І. Срезневського («Запорожская старина» 1833-1838). У

народознавчій концепції XIX ст. історія народу проявляється в його духові – мові, фольклорі, народній творчості. Мова простого люду, мова села, селянська мова визначається за головну ознаку, основу народної особності. Нова генерація українців 50-60 рр. XIX ст. – Т. Шевченко, М. Костомаров, Ганна Барвінок, Марко Вовчок, О. Кониський, Д. Мордовець, А. Свидницький, О. Стороженко, С. Руданський, П. Чубинський та ін. – оживили мовно-літературне життя в журналі «Основа», заснованого П. Кулішем та В. Білозерським у Петербурзі. У Львові розгорнули діяльність громадські і культурні діячі І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Лаврівський, М. Шашкевич та ін. Численні прихильники – національно-свідома інтелігенція боронили право українського народу на свою мову, літературу. У «Зазивному листі до української інтелігенції» П. Куліш звертався до співвітчизників: «А щоб роса не вибила нам очей, поки зійде наше сонце, сонце духовної свободи, – треба нам браття земляки, заложити літературний кіш у безпеченому високою цивілізацією місті» [12, с. 202, 203]. В інших працях автор закликав: «Мы должны сделать дело своего поколения, а следующее поколение сделает предназначенное ему дело...» [13, с. 25], «...предчувствия грядущего оживления Украинского пламени должно сладко согрѣвать каждую душу в ся стремлениы к безконечному» [14, с. 69].

Мова ставала політичною, і для багатьох діячів розвиток української літературної мови був головною справою життя. П. Куліш означив рух за рідну мову нової генерації українських патріотів у вірші:

«Так, ми на те у наш убогий мир прийшли,

Щоб мову з мов людських, скалічену, забвенну,

З народних уст узять і в перло вознести» [15, с. 504].

Програмними положеннями відгукнулися галицькі діячі, організовуючи газету «Дневник Руський»: «... народ єсть найголовнішою виїмкою в тому, аби народ прийшов до розвитку політического, а через те почув сам себе і порозумів свою судьбу... Одним з найперших средств, яким хоче «Руський Собор» дійти до своєї цілі, єсть просвіщеніє народне, а то осягнути можна літературою руською» [2, с. 149-150]. Представники українського мовно-літературного просвітницького руху 50-60 рр. XIX ст., досліджували і зберігали нащадкам етнічну культуру, творили українську літературну мову, новий правопис, розбудовували навчання в початковій школі. Впродовж короткого часу були написані підручники українською мовою для школи: Т. Шевченком (1860 р.), М. Гатцуком (1860 р.), І. Деркачем (1861 р.), укладені читанки, книги для читання І. Лозинським, І. Лаврівським, І. Вагилевичем, О. Барвінським, А. Крушельницьким, П. Огоновським, О. Кониським та іншими, а також національно свідомим греко-католицьким духовенством: І. Могилянським, І. Лозницьким, І. Левицьким та ін.

Із заборонаю друкувати художню літературу, підручники українською мовою, використовуючи «кулішівку», уряд Російської імперії не забарився.

З'явився «Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва» (1863 р.), у якому заявлено: «... ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що наріччя їх, яке вживається просто як є та ж російська мова, тільки зіпсована впливом не неї Польщі» [23, с. 260]. Відомий Валуєвський циркуляр з'явився в рік, коли вибухнуло польське повстання, що було жорстоко придушено. Наслідки позначилися не тільки на поляках, а й на українцях. Та живого життя народу і його мови не можливо було знищити, незважаючи на заборони не тільки української писемності, але й шкіл, де дітей навчали б рідною мовою. Важливим явищем цього періоду були наукові дослідження української мови, започаткування нової української термінології. Значно розширив горизонти філологічної науки О. Потебня, розробивши вчення про внутрішню форму слова. Утверджуючи рівноправність усіх мов, дбав про розвиток української мови. Систематичний опис історичної фонетики української мови дав П. Житецький у праці «Очерк звуковой истории малорусского наречия» (1876 р.).

З'явилися наукові, науково-публіцистичні твори Івана Нечуя-Левицького (і серед них – «Світгляд українського народу»), М. Драгоманова (однією з багатьох його праць – «Література російська, великоруська, українська й Галицька») та інших авторів. Утвердженню наукового стилю сприяла підтримка фонетичного принципу українського правопису – «кулішівки» Південно-Західним Відділом Імператорського Географічного товариства, заснованого у 1872 р., що одразу став ґрунтовним осередком українських наукових сил.

Непересічне значення для української термінології має проза П. Куліша («Історія України від найдавніших часів», «Хмельниччина» та ін.), а також посиленна праця над перекладами творів світової класики. Глибокої вдячності заслуговує вироблення П. Кулішем способів, підходів передачі українською мовою слова Божого – Біблії.

П. Кулішу, як представнику нової генерації української інтелігенції, судилося брати участь у вирішенні багатьох проблем літературного мовотворення 50-60-х років XIX ст. Глибоко розуміючи природу живої мови народної та писемної (книжної) П. Куліш разом з однодумцями переконувалися в необхідності нового правопису (графічно-буквеної системи (алфавіту) та орфографії). Середина XIX ст. – це доба колективного досвіду інтелектуалів-гуманітаріїв, які потужно опрацьовували новий правопис літературного українського мовлення. Виробляючи закономірності українського правопису, враховувалися особливості функціонування правописів попередніх часів. Становлення правописів в Україні пройшло декілька етапів: перший етап (XI-XVI ст.) пов'язаний з адаптацією до особливостей давньоукраїнської мови, орфографічної традиції Кирила і Мефодія; другий етап (XVI – поч. XIX ст.) пов'язаний з «Граммати́кою

Славѣнскія правільное Сѣнтагма» Мелетія Смотрицького (1619 р.), яка засновувалася на церковнослов'янській мові. У контексті ідей національного пробудження принципи «Грамматики» Мелетія Смотрицького не відповідали потребам передачі живої української мови на письмі. На думку Івана Франка, – «Для нашого письменства «Граматика» М. Смотрицького мала радше шкідливий, аніж корисний вплив, бо нехтуючи ту літературну мову, яка так гарно виробилася у репрезентантів міщанства в кінці XVI і в початку XVII віку, розпочала реакцію на користь мертвого церковнослов'янського язика» [22, с. 106].

Провідними чинниками нового українського правопису, який творився у взаємовідповідальній співпраці мислителів XIX ст. були українська літературна мова, фонетичний принцип правопису, упорядкований П. Кулішем, і в основі своїй прийнятий як на Наддніпрянській Україні, так і на Галичині, Буковині тощо.

Досвід авторів наукових досліджень, підручників, художніх, публіцистичних творів, друкованих українською літературною мовою, увійшов в історію як «Правопис О. Павловського» (1818 р.), «Правопис М. Максимовича» (1827 р.), «Правопис Русалки Дністрової» (1837 р.), «Кулішівка» (1857 р.), «Правопис кївський» (1873 р.), «Драгоманівка» (1877 р.), «Желехівка» (1886 р.), «Гренченківка» (1908 р.) та ін. У XX ст. постає авторська «Правописна система проф. Івана Огієнка» (1918-1919 рр.) [17, с. 232-238].

На видання праць українською літературною мовою посипалися в Петербург доноси урядовців під керівництвом М. Ю. Юзефовича. Наслідком доносів, спрямованих проти українського руху, з'явився т. зв. Емський наказ 18.05.1876 р. «Висновки комісії «Для припинення українофільської пропаганди» (1875 р.). «У зв'язку з припиненням небезпечної, у державному відношенні діяльності українофілів, необхідно б відповідно прийняти надалі для розгляду наступні заходи: а) У Міністерстві внутрішніх справ 1. Не допустити ввезення у межі Імперії і без особливого на те дозволу... яких би то не було книжок, які видаються за кордоном на українській мові. 2. Заборонити в Імперії друкувати на тому ж наріччі яких би то не було оригінальних творів чи перекладів, за виключенням... усної народної словесності (як-то пісні, казки, приказки), і щоб видавалися без відступів від загальноросійської орфографії (тобто не друкувалися на так званій «кулішівці»). У висновках комісії заборонялися будь-які вистави, тексти до нот, публічні виступи українською мовою, рекомендувалося очистити всі бібліотеки від книг, книжок, писаних українською мовою, рекомендували, щоб в університетах Києва, Харкова, Одеси працювали переважно великороси, а малоросів направляти в Петербурзький, Казанський, Оренбурзький округи. III відділенню давалася вказівка: «негаймо вислати з краю Драгоманова і

Чубинського як невірних та політично небезпечних в краї агітаторів» [3, с. 261-263].

Цей наказ силою припиняв розвиток української літературної мови і нового українського правопису. З урядового примусу повертали українські видання до російського правопису, т. зв. «єрижного» (від назви букв *ь* – ер, *йор* та *ы* – ери). Українська літературна мова зазнавала болісного тиску всеохоплюючої російської асиміляції. У Галичині поставали виклики введення латинської графічно-буквеної системи правопису. Це викликало супротив галицької інтелігенції (зокрема, Я. Головацького, Й. Лозинського, І. Могильницького) настільки великий, що в історію ввійшов як «азбучна війна» («азбучна заверюха») [21, 24].

У рецензіях, листах, роздумах, наукових працях П. Куліша та його однодумців збереглися унікальні описи сприйняття звуків, їх варіанти у говірках, роздуми як співвіднести звук і літеру. Обговорення букв *і*, *и* та їхнє звукове відтворення – унікальна новела мелодійності української мови.

П. Куліш одному з авторів зауважував: «Наш полтавський українець, або хоч і брат Шевченків зь Канева, зь Корсуня, не вимовить так *воли* як лях вимовить своє *woły*, і не скаже *ми*, як москаль притисне тобі своє московське *мы*. Наша вимова займає середину між *и* (польське «*у*») і другим *и*, то нащо жь намь свої книжки тими болгарськими *ери* съ церковних книжокъ засівати [16, с. 82]. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка М. Максимович писав: «Хоча ви, очевидно, за своєю місцевою вимовою, розрізняєте дебелий *ы* від м'якого *и*, проте, наприклад, у словах *ми ходили* звук *и* вимовляється тричі однаково [17, с. 183].

Редактору «Маяка» Г. Квітка-Основ'яненко зауважував: «Придумывая многое, я нашел, что для нашего писания необходимо еще одно *и*, м'якесеньке мовь губочки молоденькой дивчинки, що и цювати смачно; как вы напишете и заставите выговаривать: *пишовь, пыты, ходы, дивчино, иде сюди* и прочее, и прочее» [6, с. 195].

Визначаючи фонетичний принцип написання, автори нового українського правопису не поривали із історико-етимологічним правописом, зокрема важливою структурою правопису – з кириличним алфавітом, який поєднували з російською «гражданкою». Кожен автор правопису пропонував своє бачення, розуміння співвідношення звуку і літери.

Букву *ї* в нашому значенні послідовно вживали редактори видання «Записки Юго-Западного отдела Географического общества», що вийшов у 1873 р. «Руська трійця» – Шашкевич, Головацький, Вагилевич – у журналі «Русалка», замість *ы* ввели *и*, давньоцерковну літеру *є* (*моє, маєш*), вперше вжили *йо,ьо*, як і в нашій теперішній правописі (*район, дзьобами*). Звук *і*, що походить з давніх *о, е, гь* (*кінь, тобі, літо*), першим почав передавати О. Павловський, звернувши увагу на те, що *і* бринить неоднаково в різних словах.

Заборона української літературної мови призупинила вироблення провідної структури

правопису – графічної системи алфавіту (абетки, азбуки). «Абетка, як особливий логографічний знак, якій властиві свої мистецькі та композиційні побудови, на сьогоднішній день, як і сто років назад практично залишається невивченим явищем в українській національній культурі» [8, с. 145]. Нез'ясованість початкових стадій у розвитку давньослов'янської (у тому числі й давноруської) писемності, правонаступником яких, за загальноприйнятим твердженням, є сучасний український алфавіт, значно ускладнює остаточне вирішення проблем [1, с. 87-111].

На початку ХХ ст., редагуючи «Словарь української мови», Б. Грінченко підсумував, упорядкував пропозиції авторських правописів, виокремивши найтипівіші позиції, систематизував орфографічні правила. Запанував в Україні український правопис, який із змінами тримався в ХХ ст. Прийнятий нині «Новий правопис української мови» ґрунтується на фундаментальних основах попередніх видань. «Закон про забезпечення функціонування української мови як державної» посилив увагу до багатоаспектних проблем української мови. У 2019 році за розробку графічного варіанту українського алфавіту – шрифт «Рутенія» – художник-графік, каліграф В.Я. Чабаник відзначений Державною премією – Лауреат Шевченківської премії.

Зміни, оновлення правопису (графічно-буквеної та орфографічної структур), засвідчують життєствердну природу української мови, розвиток якої відповідає вимогам часу. Аналіз української літературної мови ХІХ ст., творення якої відбувалося в панівній на той час логоцентричній науково-раціональній парадигмі, спонукає нині до переосмислення вихідних методологічних засад, до особливо бережливого, господарського уважного вивчення наукової (класичної, некласичної) спадщини українських мислителів [20]. Дослідники відзначають багатоаспектні фактори мовлення і писання, відношення між звуковою мовою та її графічно-буквеним відтворенням. Теоретичне осмислення основних дихотомій *мовлення – писання, звук – буква* і под. здійснювалося в період тотального охоплення всіх процесів пізнання ґносеологічним логоцентризмом (грец. *logos* – поняття, думка, наука, розум; а також слово, ідея, смисл та ін.).

Природно, що при розгляді дихотомії *звук – буква* спрацювали пануючі підходи, що мова є зряддям думки, а письмо лише додаток до цього зрядддя. Такі твердження породжували перемогу фонетичної писемності над всіма іншими видами письма. Фонетизація та лінеаризація (мелодійність) нової української писемності утверджувала фонологічну думку, історія якої починається від Платона, Руссо, Гегеля й закінчується Ф. де Соссюром, К. Леві-Стросом, не минаючи Е. Гуссерля та ін. Середина ХІХ ст. характеризується значними зрушеннями логіко-ґносеологічного аспекту природничо-наукової методології, новими підходами до розуміння мови.

Концепція про рідну мову П. Куліша виходила за межі логоцентризму, торкаючись глибинних когнітивних, кордоцентричних, почуттєвих проблем. У П. Куліша рідна мова як голос Бога, внутрішній голос. Зустрічаються вислови, що письмо, як зображення мовлення. П. Куліш дає свої тлумачення поняттям *письмо – писемність – писання – писемство*, які перегукуються з дослідженнями сучасних вчених. Конкретні фактичні дослідження звуків живої української мови у співвідношеннях з буквами, є цінним матеріалом для новітньої науки про письмо – граматики (*грамм* – з давн. грец. – буква, з франц. – слід). Письмо граматики розглядає як природне, вічне, визначальне, подібне архетипам, рівнозначне внутрішньому почуттю, Божественне, а також як зовнішнє – людське, технічне, його природа лінгвістична, логоцентрична [4]. Теорію письма, його поглиблене дослідження здійснюють філософи, лінгвісти, психологи, представники інформаційних технологій та ін. Дослідження теорії письма, писемності, української філософії, психології та інших наук крізь призму граматики чекає свого дослідження.

Отже, минуле ХІХ ст. – доба вибуху інтелектуальної єдності творців української літературної мови – все частіше привертає до себе увагу. У їхній відданості великій ідеї – «рідну мову зберегти» черпаємо розуміння і внутрішню енергію, співзвучну сьогоднішньому дню. «Грамматка» П. Куліша, як яскраве явище національного самоусвідомлення самовідданої праці мислителя, його літературні твори, переклади, наукові дослідження, навчальні посібники засвідчують глибоке укорінення в слов'янській писемності, утверджуючи українську самобутність.

1. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. К. КМ Academia. 1998. 154 с.
2. Вагілевич Іван. Програма. Газета «Дневник руський». *Історія української літературної критики та літературознавства: хрестоматія. У трьох книгах.* Кн. І. К. Либідь. 1966. С. 149-150.
3. Висновки комісії «Для пресечення українофільської пропаганди (1875 г.). *Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Документи і матеріали. У двох частинах.* Ч. І. К. Вища школа. 1997. С. 261-263.
4. Деррида Ж. О граматики. М. Ad Marginem. 2000. С. 111-540.
5. Єфремов С. Коротка історія українського письменства. К. Друкарня товариства «Криниця». 1918. 215 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. О правописани малорусского языка. *У виданні: П.Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови.* Ч.І. К. Радянська школа. 1959. С. 189-192.
7. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. Т. 1. К. 1990. С.55-56., Т. 2. С. 329-332., С.79-80.

8. Коваленко А. Проблемы понимания украинской азбуки. *Культура народов Причерноморья: научный журнал.* № 43. 09.2003. С. 145-149.
9. Куліш П.О. Грамматка. СПб. 1857. 149 с.
10. Куліш П.О. Передмова до граматики (1857). *Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша. Вибрані твори.* Умань. РВЦ «Софія». 2008. С. 36-37.
11. Куліш П.О. Слово до письменних. *Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша. Вибрані твори.* Умань. РВЦ «Софія». 2008. С. 37-39.
12. Куліш П.О. Зазивний лист до української інтелігенції. *Науково-педагогічна спадщина Пантелеймона Куліша. Вибрані твори.* Умань. РВЦ «Софія». 2008. С. 193-206.
13. Куліш П.А. Объявление объ издании с 1868 года украинских сборниковъ. СПб, 1868, С. 25-26.
14. Куліш П.А. Простонародность въ украинской словесности. СПб, 1868. С. 69.
15. Куліш П.О. До Ганки Барвінок. *Твори в двох томах.* Т. 1. К. Наукова думка. 1994. С. 25-30.
16. Куліш П.О. Перегляд українських книжок. Основа. 1862. № 1. С. 57-64.
17. Максимович М.О. Про правопис малоросійської мови. Лист до Основ'яненка. *У виданні: П.Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літератури.* Ч. 1. К., Радянська школа. 1959. С. 193-203.
18. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. К. Либідь. 1995. 294 с.
19. Русанівський В. До читачів. Історія української літературної мови. К. АнТек. 2002, 423 с.
20. Усатенко Т.П. Епістемологія українознавства: педагогічний контекст. Кіровоград ІМЕКС. 2014. 128с
21. Франко Іван. Азбучна війна в Галичині 1858 р. *Зібрання творів: у 50-ти тт.* К. 1982. Т. 47. С. 549-651.
22. Франко І.Я. Нарис історії української руської літератури до 1890 р. *У виданні: П.Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови.* Ч. 1. К. Рад. Шк. 1959. С. 105-106.
23. Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону української мови від 18 липня 1863 року. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Документи і матеріали. У двох частинах.* Ч. 1. К. Вища школа. 1997. 581 с.
24. Шашкевич Маркіян. Азбука і абецадло. Думки з приводу статті «Про впровадження польського абецадла до українського письменства», написаної ксьонзом Й. Лозинським, вміщеної у «Romaitosclach» львівських за 1884 рік № 23. *Історія української літературної критики та літературознавства: хрестоматія.* За ред. П. Федченка. Кн. Перша. К. Либідь. 1996. С 144-146.
25. Шевченко Тарас. Твори: У 5-ти т. Т. 5. К. Дніпро. 1978. С. 11-234.

References

1. Brajchevs'kyj M. (1998). *Poxodzhennya slov'yans'koyi py'semnosti* [Origin of Slavic writing.]. Kyiv: KM Academia, 154 s. (in Ukrainian).
2. Vagilevy'ch Ivan. (1966). *Programa*. [The program]. Ivan Vagilevy'ch. Gazeta «Dnevny'k rus'kyj». *Istoriya ukrajins'koyi literaturnoyi kry'ty'ky' ta literaturoznavstva: xrestomatiya. U tr'ox kny'gax*. Kn. 1. Kyiv: Ly'bid', S. 149-150. (in Ukrainian).
3. Vy'snovky' komisiyi «Dlya presecheny'a ukraj'nofy'l'skoj propagandu (1875 g.)» (1997). [Conclusions of the commission "For the suppression of Ukrainian propaganda (1875)]. *Nacional'ni procesy' v Ukrayini: istoriya i suchasnist': Dokumenty' i materialy'*. U dvox chasty'nax. Ch. I, Kyiv: Vy'shha shkola., S. 261-263. (in Ukrainian).
4. Derry'da Zh. (2000). *O grammatology'y*. [About Gramatology]. Moskow: Ad Marginem, S. 111-540. (In Russian).
5. Yefremov S. (1918). *Korotka istoriya ukrajins'kogo py's'menstva*. [A Brief History of Ukrainian Writing]. S. Yefremov. Kyiv: Drukarnya tovary'stva «Kry'ny'cya», 215 s. (In Ukrainian).
6. Kvitka-Osnov'yanenko G.F. (1959). *O pravopy'sany'y' malorusskogo yazuka*. [About spelling Little Russian]. P.D Ty'moshenko. *Xrestomatiya materialiv z istoriyi ukrajins'koyi literaturnoyi movy'*. Ch. I. Kyiv: Radyans'ka shkola, S. 189-192. (In Russian).
7. *Ky'ry'lo-Mefodiyivs'ke tovary'stvo* (1990). [Cyril and Methodius Society] u 3 tt. T. 1. Kyiv, S. 55-56. T. 2. S. 329-332. S. 79-80. (in Ukrainian).
8. Kovalenko A. (2003). *Problemy pony'many'a ukraj'nskoj abetky*. [Problems of understanding Ukrainian abетки]. *Kul'tura narodov Pry'chornomor'ya: nauchnij zhurnal*. № 43, S. 145-149. (In Russian).
9. Kulish P.O. (1857). *Gramatka* [Gramatka]. SPb, 149 s. (In Russian).
10. Kulish P.O. (2008). *Peredmova do gramatky'*. [Preface to gramatka (1857)]. *Naukovo-pedagogichna spadshhy'na Pantelejmona Kulisha. Vy'brani tvory'*. Uman': RVCz «Sofiya». S. 36-37. (in Ukrainian).
11. Kulish P.O. (2008). *Slovo do py's'menny'x* [Word to literates]. *Naukovo-pedagogichna spadshhy'na Pantelejmona Kulisha. Vy'brani tvory'*. Uman': RVCz «Sofiya», S. 37-39. (in Ukrainian).
12. Kulish P.O. (2008). *Zazy'vny'j ly'st do ukrajins'koyi inteligenciyi*. [Invitation letter to the Ukrainian intelligentsia]. *Naukovo-pedagogichna spadshhy'na Pantelejmona Kulisha. Vy'brani tvory'*. Uman': RVCz «Sofiya», S. 193-206. (in Ukrainian).
13. Kuly'sh P.A. (1868). *Ob'yavleny'e ob y'zdany'y' s 1868 goda ukraj'nsky'x sborny'kov'*. [Announcement of the publication of Ukrainian collections since 1868]. SPb, S. 25-26. (In Russian).
14. Kuly'sh P.A. (1868). *Prostonarodnost v ukraj'nskoj slovesnosti* [Progressiveness in Ukrainian literature]. SPb, S. 69. (In Russian).
15. Kulish P.O. (1994). *Do Ganky' Barvinok*. [Do Ganki Barvinok]. *Tvory' v dvox tomah*. T. 1. Kyiv: Naukova dumka, S. 25-30. (in Ukrainian).
16. Kulish P.O. (1862). *Pereglyad ukrajins'ky'x kny'zhok*. [Browsing Ukrainian books]. *Osnova*. № 1, S. 57-64. (In Ukrainian).
17. Maksy'movy'ch M.O. (1959). *Pro pravopy's malorosijs'koyi movy'*. *Ly'st do Osnov'yanenka*. [About the spelling of malorosiy'skoi Movi. Ly'st do Osnov'yanenka]. U vy'danni: P.D. Ty'moshenko. *Xrestomatiya materialiv z istoriyi ukrajins'koyi literatury'*. Ch. 1. Kyiv: Radyans'ka shkola, S. 193-203. (in Ukrainian).
18. Ogiyenko Ivan (My'tropoly't Ilarion). (1995). *Istoriya ukrajins'koyi literaturnoyi movy'*. [History of the Ukrainian literary language.]. Kyiv: Ly'bid', 294 s. (in Ukrainian).
19. Rusanivs'ky'j V. (2002). *Do chy'tachiv*. [To readers]. *Istoriya ukrajins'koyi literaturnoyi movy'*. Kyiv: AntEk. 423 s. (in Ukrainian).
20. Usatenko T.P. (2014). *Epistemologiya ukrajinoznavstva: pedagogichny'j kontekst*. [Epistemology of Ukrainian Studies: Pedagogical Context]. Kirovograd: IMEKS, 128 s. (in Ukrainian).
21. Franko Ivan. (1982). *Azbuchna vijna v Galy'chy'ni 1858 r.* [The Alphabet War in Galicia in 1858]. *Zibrannya tvoriv: u 50-ty' tt*. Kyiv, T. 47. S. 549-651. (in Ukrainian).
22. Franko I.Ya. (1959). *Nary's istoriyi ukrajins'koyi rus'koyi literatury' do 1890 r.* [An Essay on the History of Ukrainian Ruthenian Literature till 1890]. P.D. Ty'moshenko. *Xrestomatiya materialiv z istoriyi ukrajins'koyi literaturnoyi movy'*. Ch. 1. Kyiv: Rad. Shk., S. 105-106. (in Ukrainian).
23. *Cy'rkulyar ministra vnutrishnix sprav Valuyeva pro zaboronu ukrajins'koyi movy' vid 18 ly'pnya 1863 roku*. (1997). [Internal Affairs Minister Valuyev's circular on the prohibition of the Ukrainian language on July 18, 1863]. *Nacional'ni procesy' v Ukrayini: istoriya i suchasnist': Dokumenty' i materialy'*. U dvox chasty'nax. Ch. 1. Kyiv: Vy'shha shkola, 581 s. (in Ukrainian).
24. Shashkev'y'ch Markiyani. (1996). *Azbuka i abecadlo. Dumky' z pry'vodu statti «Pro vprovadzheny'a pol's'kogo abecadla do ukrajins'kogo py's'menstva», napy'sanoyi ks'onzom J. Lozy'ns'ky'm, vmishhenoyi u «Romaitosclach» l'viv'sky'x za 1884 rik №23*. [ABC and abecaddle. Opinions on the article "On the Implementation of the Polish Promise in Ukrainian Writing", written by Xionz J. Lozynsky, published in the Romaitosclach of Lviv for 1884 № 23]. *Istoriya ukrajins'koyi literaturnoyi kry'ty'ky' ta literaturoznavstva: xrestomatiya*. Za red. P. Fedchenka. Kn. Persha. Kyiv: Ly'bid', S 144-146. (in Ukrainian).
25. Shevchenko Taras. (1978). *Tvory': U 5-ty' t*. [Works in 5 volumes]: T. 5. Kyiv: Dnipro, P. 11-234. (in Ukrainian).